

Andrej Lukšič

Komunikacijske in odločevalne forme v tehnološki civilizaciji

Techno

Emergency

Maximum Velocity

1,2,3 Techno

(U 96 - *Das Boot*)

Uvod

Sleherna diskusija o razmerju med tehnologijo in politiko se mora začeti s premislekom o tehnologiji sami. Pogosto se na tehnologijo še vedno gleda kot na sredstva, s katerimi človek izdeluje orodja in artefakte za izboljšanje materialne ravni življenjskega standarda. Z aplikacijo vedno bolj sofisticiranih znanstvenih principov pa bi lahko po tem naziranju *homo faber* (človek kot izdelovalec orodij) izkoristil naravne sile in materiale do te mere, da bi dosegel vedno znova izražene zelene cilje ter se na neki stopnji celo za vedno osvobodil fizičnega garanja in revščine. Takšen napredek pa morda ne bi sočasno podpiral tudi razvoja demokracije kot take¹, četudi bi tehnologija sama po sebi odpirala nove možnosti osebne in politične izbire (Vig, 1988: 1 in Nordin, 1991: 458-475).

V zadnjem četrtletju tega stoletja se je veliko razpravljalo o takšnem gledanju na tehnologijo in na njene sociopolitične posledice. Čeprav prerokom tehnološkega optimizma ni bilo nikoli prizanešeno s kritiko,

¹ Čeprav se malo teoretikov neposredno ukvarja z vprašanjem odnosa med demokracijo in tehnologijo, bi se večina strinjala, da je zgodovinsko gledano napredek znanosti in tehnologije pomembna sila pri osvobajanju ljudi od tradicionalnega gospodarstva in revščine in da je tehnologija pomagala pri oblikovanju pogojev za demokratične razmere v družbi. Nekateri bi nadaljevali z argumentacijo, da je imela tehnologija egalitarne in demokratične vpliv na družbo s tem, ko je vsakemu omogočila dostop

do "dobrih stvari". Drugi bi celo zatrjevali, da nam je tehnologija končno omogočila, da presežemo preokupacije z materialno potrošnjo in se lahko zato usmerimo na izpopolnjevanje drugih človeških sposobnosti (Macpherson, 1974).

pa se je šele v 60-ih letih začelo splošno preizpraševanje političnih in socialnih posledic, ki jih povzroča tehnologija. Diskusije v bogatih družbah, zgrajene na tehnološkem napredku, so izpostavile številne nove probleme: propadanje mest, naraščajoči kriminal in socialno nasilje, dezintegracijo družin, onesnaženi zrak in vodo, upadanje energetskih virov, nespameten komercializem itd. Zato niti ni presenetljivo, da je nova kritika tehnologije na podlagi teh izkušenj napadla tehnološko družbo kot pošastno konstrukcijo, ki se je izvila človeškemu nadzoru, torej kot izrojenost človeške inteligence, ki grozi, da bo uničila naravno okolje in prave človeške vrednote zahodne kulture. Tehnologijo so ti kritiki vedno bolj razumeli kot agenta dominacije in prisile, ne pa kot agenta osvobajanja, kot vir problemov, ne pa kot sredstvo njihovega reševanja. V imenu demokracije so zato zahtevali, da se opuščajo centralizirane avtoritarne strukture, ki so bile povezane z veliko tehnologijo, in da se namesto teh uvajajo manjše komunalne enote, v katerih bi bila mogoča neposredna participacija. Politično geslo *small is beautiful* implicira tako *small-scale technology* kot demokracijo. Čeprav so bili to skrajni pogledi, pa so vendarle pokazali pot k bolj uravnoteženim ugotovitvam v osemdesetih letih; začela se je reflektirati globoka zaskrbljenost, ki je bila vezana na naravo tehnoloških sprememb in na njene politične, ekonomske, socialne, ekološke in etične konsekvence. Hkrati pa so se v osemdesetih letih odpirala tudi vprašanja, kot so odlaganje strupenih in radioaktivnih odpadkov, spremembe v atmosferi in ozonske luknje, militarizacija vesolja s programom *Star War*, kompjuterizacija produkcije, širjenje novih reproduktivnih medicinskih tehnologij in tehnologij, ki podaljšujejo življenje, ter aplikacija genetskega inženiringa na vse več organizmov, ki so sprožala ognjevite polemike o temeljnih moralnih in političnih vrednotah. Mnogi kritiki tehnologije so danes morda bolj zaskrbljeni nad določenim vedenjem profesionalnih tehnologov ali nad institucijami, ki se ukvarjajo z vprašanjem tehnologije, kot pa nad tehnološkim znanjem ali nad artefakti *per se* in so zaradi tega že obsojeni, da so antitehnološko nastrojani. Po drugi strani pa najdemo med kritiki tudi predlagatelje novih inženirskih rešitev nekaterih problemov. Do obstoječih tehnoloških sistemov so podobno kritični in ravno tako zaskrbljeni za kvaliteto življenja, ko gre npr. za problem onesnaževanja in prenaseljenosti, toda tem je z ostro kritiko prizanešeno.

Upravičeno lahko pričakujemo, da se razprave o tehnologijah in njihovih vidikih še niso izčrpale in da se bodo v naslednjem stoletju še bolj zaostrovale. To pričakovanje pa nas spodbuja, da si bolj resno in bolj poglobljeno, na principielni (filozofski) ravni, zastavimo vprašanje posledic tehnoloških sprememb, kot tudi, da začnemo razmišljati o specifično tehničnih in političnih problemih, ki jih sprožajo posamezne tehnologije.

Razprave o tehnologiji so pogosto nejasne in nedorečene predvsem zato, ker diskutanti ne znajo natančno opredeliti ravni pojma tehnologije, ki ga uporabljajo, ali pa celo skačejo iz ene na drugo raven. Ko

razmišljamo o pojmu tehnologije, se je treba zavedati, da ga lahko uporabljamo na različnih ravneh. "Tehnologija" se lahko nanaša na različne stvari: a) na telo tehničnega znanja, pravila in koncepte, b) na prakso inženiringa in drugih tehnoloških poklicev, vključujoč določeno profesionalno obnašanje, norme in predpostavke o aplikaciji tehničnega znanja, c) na fizična orodja, instrumente ali artefakte, ki so rezultat te prakse, č) na organizacijo in integracijo tehničnega osebja in procesov v velikih sistemih in institucijah (industrijskih, vojaških, medicinskih, komunikacijskih, transportnih itd.) in d) na tehnološke pogoje ali karakter in na kvaliteto družbenega življenja, ki nastane kot rezultat akumulacije tehnološke dejavnosti. Vsekakor pa filozofski dialog terja vzajemno razumevanje vseh semantičnih razlik in vrednostnih premis, ki ležijo za njimi.

V razpravah o posledicah tehnologije in tehnike so se navadno premissljale v glavnem posledice, ki jih ima tehnološki razvoj na naravo in človeka. Osrednja tudi z empirično potrditvijo je bila teza, da je napredek, kapitalistična forma racionalnosti, nezdružljiva s politično nastajajočimi definicijami družbeno zelenih vrednot ali na kratko - demokratične politične forme in kapitalistične forme tehnike naj bi bile inkompatibilne. Posebnost nove tehnologije pa je ravno v tem, da je tehnologija tista, ki potrebuje "socialni dizajn", ki mora nastajati v procesu političnega usklajevanja interesov.

Ob vnetih polemikah te vrste pa so resnemu premisleku navadno ušle izpred oči komunikacijske in odločevalne forme, v katerih tečejo komunikacijski in odločevalni procesi in v katerih se sprejemajo usodne odločitve glede tehnologije, ki bi jih morali imeti za življenjsko pomembna vprašanja. Doslej očitno ni bilo potrebe, da bi komunikacijske in odločevalne forme, takšne kakršne smo nasledili, mislili in jih reflektirali. Danes pa je tehnologija sama poskrbela za to, da tudi komunikacijske in odločevalne forme postanejo predmet resnih razprav. Na to opozarjajo navsezadnje tudi izkustva v Sloveniji v primeru iskanja lokacije za odlagališče nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov, saj se je pokazalo, da glavna ovira pri iskanju in gradnji odlagališča ni tehnična zapletenost in zagotavljanje varnosti tega jedrskega objekta, pač pa to, da ljudje ne želijo živeti v okolju, kjer je zaradi bližine takšnega objekta stopnja tveganja za zdravje in življenje večja. Ta primer kaže vsaj na to, da kompleksnosti problemov, ki jih sprožajo že uvedene nove tehnologije v svetu življenja, ni mogoče več reševati tako kot doslej. Ciljnoralionalni pristop preprosto ne zadošča več. Šele sestop iz ciljnoralionalne zastavitve problemov odpre nov horizont razmišljanja. Premišljajo se ne le posledice, ki jih povzroča tehnološki razvoj na naravo in človeka, tj. vsebinski vidik, pač pa tudi komunikacijske in odločevalne forme, v katerih tečejo komunikativni in odločevalni procesi, tj. formalni vidik; torej celostno, integralno se zapopadejo tako obstoječe komunikacijske in odločevalne forme kot procesi, ki v njih potekajo.

² V tem okviru so danes razpoznavne tri pozicije: tehnokratski neokonservativizem, socialno spravljava politika in ekološko motivirane alternativne strategije, ki se odrekajo določenim novim tehnikam in tehnologijam.

³ Na ta problem opozarjajo predvsem filozofi (Langdon Winner in Albert Borgmann), češ da razvoj tehnologije, ki neovirano "uzakonja" nova družbena pravila in vzpostavlja nova razmerja, izrinja etično in politično presojanje na stranski tir.

⁴ TV je na primer predvolilne kampanje sprevgla v "public relations exercises", ki imajo edini namen, da "ponujajo" različne kandidate, namesto da bi bila to priložnost za resne diskusije in premišljanje problemov.

Tehnologija kot politični fenomen

Tehnologije, kot že rečeno, ne moremo razumeti le kot orodje ali instrument za doseganje človeških ciljev, pač pa jo je treba razumeti širše, kot način razumevanja in ravnanja z materialno in socialno realnostjo, torej tudi kot nekaj, kar opredeljuje človeški značaj in smisel bivanja.

Tehnologija je prežeta z epistemologijo instrumentalne racionalnosti in omogoča povsem določen način reševanja problemov, v katerem se skriva človeška težnja po vedno večjem materialnem ugodju, po vedno večji moči in učinkovitosti. V tehnološko nasičenih kulturah se zato ljudje v vsakdanjem življenju preprosto težko, če je to sploh mogoče, izognejo vplivom tehnološke misli in artefaktom. Spričo tega postajajo vse bolj prežeti s tem, kar tehnologija nosi v sebi. Tako lahko govorimo o globoki ontološki dimenziji, ki jo vsebuje tehnologija in ki kot taka postaja jedro filozofskih razprav. Vprašanje razmerja med tehnologijo, kulturo in socialno strukturo pa ne ostaja zastavljeno zgolj na filozofsko-akademski ravni, saj je preveč praktično, da ne bi našlo svojega mesta tudi v političnih razpravah.

Nekateri avtorji (Werner Weal) pa se razmišljanja o tehnologiji lotevajo s premišljanjem njene politične dimenzije, torej govorijo o tisti dimenziji, ki tehnike ne razume iz njenih notranjih principov konstruiranja, pač pa postavljajo v ospredje odvisnost njenih konkretnih form od ekonomskih interesov, socialnih pogojev in političnih intenc obnašanja.²

V nadaljevanju si pogledimo, v katerih točkah tehnologija postaja politični fenomen.

1. Glavna politična in etična vprašanja, ki bi morala biti predmet demokratične diskusije, so izrinjena iz politične agende, na njihovo mesto pa stopajo tehnološki izumi in proizvodi, ki postajajo vse bolj predmet politike v sodobnih tehnoloških družbah. S tem grozi nevarnost, da bi se človeštvo odpovedalo moralni odgovornosti.³

2. Ne le da tehnologija vse bolj prodira v politični proces kot predmet odločanja, pač pa načinja naravo političnega procesa samega. Tehnologija vedno bolj definira strukturo možnosti, znotraj katerih poteka politično-demokratično tekmovanje. Množične komunikacijske tehnologije, še posebno pa TV,⁴ vplivajo na zadovoljstvo ljudi in tudi na stil političnega diskurza. Komputerizirane marketinške tehnike omogočajo organiziranim interesnim skupinam, da identificirajo določen del publike kot svoje potencialne "odjemalce" in nanje vplivajo tako, da podprejo njihove cilje in namene. S tem se krepi *single interest* politika in vse bolj naraščujoča neenakost, ko gre za vprašanje reprezentacije. Politični voditelji pa postajajo preobremenjeni z javno podobo svojih akcij, ki jih prenašajo telekomunikacijski mediji.

3. Težko si zamislimo, da se odločitve o razvoju posameznih tehnologij ne bi sprejemale v visoko politiziranem institucionalnem okolju. Politika (*politics*) je dobila glavno vlogo pri oblikovanju in implementaciji tehnoloških projektov šele takrat, ko je lahko vplivala na

razporeditev in porabo ogromne količine denarja, ko je lahko zagotavljala več tisoč delovnih mest in ko je lahko vplivala na ekonomsko zdravje celotne družbe in na industrijo. Ko pa so se vladne birokracije in korporacije lotile tehnoloških projektov, so bile tako iz političnih kot ekonomskih razlogov zainteresirane, da se ohranjajo pri življenju in zato so se sprevrgle v subjekt nekakšnega političnega pritiska.

4. Tehnologija kot politični fenomen potrebuje javno regulacijo. Uporaba tehnologije povzroča pozitivne in negativne posledice in te pomenijo precejšnje tveganje za zdravje človeka in okolje. Zato potrebujemo socialne sodbe o tem, katere tehnologije regulirati, do katere stopnje in kako jih regulirati. Jasno je, da določitev še sprejemljivega socialnega tveganja ali odgovor na vprašanje "How safe is safe enough?", ni stvar znanosti, pač pa je to predvsem politična zadeva. Naraščajoča zavest o nevarnostih in o sposobnosti nadzorovanja tehnologije kaže, da stopamo v neko novo revolucijo reguliranja tehnologije. Število zakonov in agencij za reguliranje, ki nadzorujejo in ocenjujejo socialne in ekološke vplive tehnologije, je začelo skokovito naraščati, žal pa po drugi strani obstaja zelo majhen konsenz glede stroškovne upravičenosti in koristnosti reguliranja,⁵ pa tudi glede primernih metodologij za ocenjevanje vpliva tehnologij na okolje in zdravje ljudi ni enotnega mnenja.⁶

5. Tehnologija postaja tudi vprašanje mednarodne politike. Pospešen tehnološki transfer je oblikoval nove ekonomske supersile, nove globalne trge in trgovske mreže ter nove grožnje politični in ekološki stabilnosti. Novo nastala mednarodna ekonomska konkurenca pa po drugi strani vedno bolj spodbuja oblikovanje nacionalnih prioritet in tehnoloških politik. V najbolj tehnično razvitih državah je moč zaslediti pritiske po zaščiti nove in tudi stare nacionalne tehnologije, kar povzroča nove mednarodne konflikte in napete zavezniške odnose. Nova tehnologija pa hkrati prisiljuje, da se iščejo nove forme mednarodne kooperacije na tistih področjih, kjer se stopnjuje potreba po nadzorovanju ogroženega globalnega ekosistema (kisli dež, ozonske luknje in jedrske vojne). To, ali bo med narodi bolj prevladovalo načelo kooperacije ali bolj načelo konflikta, bo v marsičem določalo možnosti nadaljnega življenja na Zemlji.

Omenjeni politični vidiki tehnologije nedvomno spodbujajo premišljanje o obstoječih komunikacijskih in odločevalnih formah, o obstoječi parlamentarni demokraciji, o njenih pričujočih odločevalnih in komunikacijskih mehanizmih.

Koncept socialne države in mesto znanosti v njem

Da bi razumeli dinamiko socialne države in proces njenega razpadanja v osemdesetih letih, ne zadostuje, če se analiza omeji le na njene strankarsko-politične, ekonomske in socialne dimenzije, pač pa je treba preizprašati tudi njene ideološke korenine. Zelo pomemben del teh

⁵ Na agencije, ki skrbijo za reguliranje, se vršijo močni pritiski in lobiranje s strani izvoljenih uradnikov in interesnih skupin, kar povzroča, da postaja vse bolj očitno dejstvo, da javni administratorji in tehnični eksperti, ki so vključeni v proces reguliranja tehnologije, sodelujejo pri političnem odločanju in ne morejo več slepiti sebe niti drugih, da so povsem politično nevtralni.

⁶ Ko govorimo o ocenjevanju tveganj, pravi Michael Kraft (1988), se ne moremo zanašati na "objektivno" ali "znanstveno" merilo, ki bi nam pomagalo pri izbiri ustrezne metodologije ali načina evaluiranja rezultatov; selekcija in uporaba analitičnih metod pogosto determinira že sam rezultat.

⁷ Habermas ne misli, da so sedaj znanstveniki prevzeli oblast v svoje roke, pač pa, "da se izvrševanje oblasti navznoter in potrjevanje moči navzven ni več racionaliziralo le s posredovanjem upravne dejavnosti, ki je organizirana z delitvijo opravil in urejena po pristojnostih, ter vezana na določene norme, pač pa se je struktura upravne dejavnosti spremenila zaradi zakonitosti novih tehnologij in strategij" (1968). Ta prehod je empirično zaznamovan z naraščanjem obsega državnih naročil po raziskovanju in po znanstvenem svetovanju v javnih službah.

korenin predstavlja razsvetljenstvo (Nordin, 1991:458), še posebej pa optimistična ideja glede vloge znanosti in tehnologije v politiki.

Začetki vključevanja strokovnega znanja v moderno državo segajo v čas oblikovanja nacionalnih držav. Habermas ugotavlja, da je moderna država, ki je znotraj nacionalnih in teritorialnih ekonomij, ki so nastajale s tržnim prometom, nastala iz potrebe po centralni finančni upravi, zato ji je bila imanentna potreba po vključevanju strokovnega znanja pravno šolanih ljudi. Njihovo tehnično znanje se po svoji naravi ni razlikovalo od npr. strokovnega znanja vojaškega kadra. Če so morali slednji organizirati vojsko, so morali uradniki organizirati stalno upravo, pravi Habermas. Pravzaprav je šlo v prvem obdobju vključevanja strokovno-tehničnega znanja v vodenje politike in države prej za *art* kot pa za *science* (1968).

Do preloma pride po Veliki krizi leta 1929 oziroma ko se je oblikoval koncept socialne države, v katerem dobita znanost in tehnologija osrednje mesto. Prepričanje, da je mogoče s politično implementacijo znanosti in tehnologije družbo bolj učinkovito organizirati in jo voditi, je racionalno utemeljeno na stališču, da je znanost najboljša metoda, s katero se lahko oblast dokoplje do spoznanja o osnovnih in objektivnih potrebah v družbi. Šele spoznanje družbenih potreb omogoča, da lahko družbeni tehnologi temu primerno oblikujejo tehnike zadovoljevanja teh potreb. Korakoma s pomočjo metode "poskusa in zmote" se potem politiki in eksperti dokopljejo do najbolj racionalne tehnike, s katero se lotevajo vsakega družbenega problema. Na ta način razsvetljeni menedžment, ukoreninjen v znanstvenem vedenju in tehnološki racionalnosti, posega v slepi boj, ki se bije med parcialnimi interesi, in intervenira v interesu vseh. (Nordin, 1991:458).

Toda šele po drugi svetovni vojni so se politiki, birokrati in vojaki začeli zares ravnati po strogo znanstvenih priporočilih pri izvajanju svojih javnih dolžnosti. S tem, pravi Habermas (1968), se je začela nova stopnja nastajanja birokratske oblasti modernih držav⁷ ali nova stopnja "racionalizacije", kot je ta proces poimenoval Weber.

Prodiranje znanstvenih spoznanj v oblikovanje in izvajanje politike pa povzroča, da postaja politika vse bolj prepletena s tehničnim znanjem in prežeta s ciljno racionalnostjo. S prodorom znanosti in tehnike v politiko pa se spremeni tudi sama struktura odločevalnega mehanizma. V nadaljevanju bom razgrnil Habermasovo razumevanje razmerja trikotnika med znanostjo in tehniko, ter politiko in javnostjo.

Trije modeli političnega odločanja

Habermas je na podlagi spoznanja o prehodu v drugo stopnjo "racionalizacije" in po refleksiji treh modelov političnega odločanja, ki rešujejo problem odnosa med znanostjo in politiko, izdelal svoj pragmatični model, ki vpeljuje tudi javnost kot pomembno kategorijo v odločevalnem procesu.

Webrov decizionistični model

Weber je opredelil odnos med strokovnim znanjem in politično prakso v miselni tradiciji Hobbsa. Izhajal je iz spoznanja, da obstaja konfrontacija med oblastjo uradnikov in političnim vodstvom, zato je oblikoval model, v katerem je strogo ločil funkcije strokovnjakov in politikov.

Od politika praksa samopotrjevanja in oblasti zahteva po eni strani tehnično znanje, po drugi pa še pripravljenost vsiljevati decidirano voljo. V končni konsekvenci se politično delovanje ne more več racionalno utemeljiti, pravi Weber, saj se politično odločanje zvede na izbor med različnimi vrednostnimi lestvicami in močjo verovanja, ki si med sabo konkurirajo. Na tej ravni torej ni trdnih argumentov in preispraševanje vrednostnih lestvic in moči verovanja skozi diskusijo navsezadnje sploh ni obvezno.

Po drugi strani pa Weber strokovnjakom pripiše strokovno znanje, s katerim lahko določajo tehnike racionalnega upravljanja in vojaške varnosti in tudi iz tega izvedejo sredstva politične prakse, ki upoštevajo znanstvene kriterije, ne morejo pa s svojim znanjem legitimirati praktičnih odločitev v konkretni situaciji. Weber s tem zatrjuje, da se političnih odločitev v zadnji instanci ne more v zadostni meri legitimirati z umom, ker je racionalni izbor sredstev, ki ga lahko opravijo strokovnjaki, povezan z iracionalnimi stališči, ki so splet vrednot, ciljev in potreb.

Weber je prepričan, da šele jasna in popolna delitev opravil med strokovno informiranim in tehnično šolanim vodstvom birokracije in vodji, politiki, katerih odliki sta močna volja in moč, omogoča poznavstvenjenje politike.

Webrovo razmišljanje o odnosu med strokovnjaki in politiki je nastajalo v začetku tega stoletja in je zavezano temu obdobju. Vprašanje, ki si ga zastavlja Habermas, je naslednje: ali je Webrov decizionistični model še plauzibilen in ali ima še veljavo v času, ko smo že globoko v drugi fazi racionalizacije, ko se je konflikt med politiki in strokovnjaki še bolj zaostрил.⁸

Tehnokratski model Ellula in Schelskega

Vprašanje, ki si ga postavlja Habermas, je, kako rešiti nenehno nastajajoče potencialno konfliktno torišče med politiki in strokovnjaki oz. med politikom in znanostjo.

Prvi v času nove stopnje racionalizacije, torej po drugi svetovni vojni, si je to vprašanje postavil leta 1954 Ellul v knjigi *La Technique ou l'enjeu du siècle*. Ellul se je s to knjigo uvrstil v tradicijo, ki jo je začel Bacon in se je nadaljevala prek Saint-Simona in drugih avtorjev, ki so želeli opustiti decizionistično definirano razmerje med strokovnim znanjem in politično prakso in ga urediti po tako imenovanem tehnokratskem modelu. Podobno je omenjeno vprašanje reševal nemški sociolog Schelsky v knjigi *Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation*, ki je izšla sedem let kasneje, leta 1961. Oba omenjena avtorja, Ellul in Schelsky, sta odnos odvisnosti strokovnjakov od politikov obrnila.

⁸ Habermas ugotavlja, da se je z raziskovanjem sistemov, posebno pa s teorijo odločanja, ki je proizvedla vrsto novih tehnologij za politično prakso z izboljševanjem obstoječih instrumentov in ki je s preračunanimi strategijami in avtomatiko odločanja racionalizirala tudi sam izbor kot tak, povečal pritisk strokovnega znanja strokovnjakov specialistov in se postavlja nasproti odločitvam voditeljev, politikov. Tako se povečuje trenje med strokovnjaki in političnimi voditelji (1968).

⁹ Habermas dopušča možnost, da se lahko vzpostavi razmerje med politiki in strokovnjaki kot ga zagovarjata Ellul in Schelsky, toda le kot začasna rešitev v fazi nedovršene racionalizacije oblasti, kjer preide iniciativa na stran znanstvene analize in tehničnega planiranja.

Politiki so v njunem konceptu postali izvršni organ znanstvene inteligence, ta pa ni samovoljna pri političnih odločitvah, kot je to značilno za politike v Webrovem decizionističnem modelu, pač pa je v konkretnem okolju podvržena realni prisili tehnike in razpoložljivim pomožnim virom ter optimalnim strategijam in predpisom za uporabo. Na kratko lahko vse to zapopademo s pojmom Schelskega o "prisili stvari" kot tisti sili, ki se ji morajo strokovnjaki podrediti pri političnih odločitvah (Lukšič, 1990).

Habermas se strinja tudi z izpeljano tezo obeh avtorjev, da politiku v tehnični državi ne ostane nič drugega kot le fiktivno odločanje, seveda če drži predpostavka, da je mogoče na tak način racionalizirati odločanje o praktičnih problemih. Torej je treba izbor opraviti v situaciji negotovosti, da bi se s tem izognili vznemirjenosti, kar v konsekvenci pomeni, da se na ta način racionalizira celotna problematika odločanja.⁹

V kontekstu tehnokratskega razmišljanja mora država zato opustiti substanco oblasti in jo zamenjati z učinkovito uporabo obstoječih tehnik v sklopu strategij, ki jih izsiljuje logika stvari; država ni več aparat za nasilno uveljavljanje interesov, tistih interesov, ki jih ni bilo mogoče principiello utemeljiti, temveč samo decizionistično zastopati, ampak postane aparat čistega racionalnega upravljanja.

V tehnokratskem modelu Habermas ne išče napak v izpeljevanju in gradnji, pač pa preizprašuje prepostavke, na katerih je zgrajen celoten tehnokratski model. Po eni strani tehnokratski model predpostavlja imanentno prisilo tehničnega napredka, po drugi pa isto racionalnost pri tehničnih in praktičnih problemih. Osamosvojenost tehnike pa je le privid, ki nastaja zaradi samonikle rasti družbenih interesov, ki vodijo razvoj tehnike.

Habermas oporeka tudi drugi predpostavki tehnokratskega modela, češ da novi postopki, ki so se pojavili po drugi svetovni vojni, tj. v drugi fazi racionalizacije, ne spravljajo s sveta problematike, ki je povezana s praktičnimi problemi. Raziskovanje, ki razširja možnosti tehničnega razpolaganja (oblikuje nove paraprakse), ne more hkrati odgovoriti tudi na vprašanje o "sistemih vrednot" tj. o socialnih potrebah, o objektivnem stanju zavesti, o smereh emancipacije in regresije itd.

Habermasovo vztrajanje pri razločevanju dveh vrst vprašanj, pri razločevanju tehničnih in praktičnih vprašanj, pomeni, da ohranja kontinuiteto z Webrom. Na tej točki, ko zapre vrata pred tehnokratskimi predpostavkami o istosti narave tehničnih in praktičnih vprašanj in pritrdi Webru, pa se mu odpirata dve možnosti:

- ali najde komunikacijske forme, ki se bodo razlikovale od teoretsko-tehničnih, hkrati pa omogočile racionalno razjasnjevanje praktičnih vprašanj, to bi mu omogočilo, da sestopi tako iz webrovskega kot iz ellul-schelskega terena,
- ali pa spozna, da se o praktičnih vprašanjih, za katere je prepričan, da se nanje ne da povsem odgovoriti s pomočjo tehnologije in strategij, ni mogoče odločati na osnovi argumentov in se vrne nazaj na Webrov decizionistični model.

Habermas odkrije, da se je za slednjo možnost odločil Hermann Lubbe.

Lubbejev razširjeni decizionistični model

To zadnjo možnost je naprej razvil Hermann Lubbe v delu *Zur politischen Theorie der Technokratie* (1962). V decizionistični model je vpeljal novo stopnjo racionalizacije, ohranil pa je Webrovo in C. Schmittovo načelno delitev med tehničnim znanjem in izvajanjem politične oblasti.

Prostor čistega decizionizma se je v drugi fazi racionalizacije zožil toliko, kolikor večji in vedno bolj prefinjen arzenal tehnoloških sredstev ima politik na razpolago, in toliko, kolikor se lahko nasloni na sredstva strateškega odločanja.¹⁰ Z zoževanjem prostora decizionističnemu odločanju pa se je problematika političnih odločitev zvedla na samo jedro, na točko, ki se je ne da več racionalizirati. Od te točke pa nadaljnje uvajanje tehnične pomoči pri odločanju vodi le nazaj v čisti decizionizem, osvobojen vseh obvezujočih analiz.

Razširjeni decizionistični model Hermann Lubbeja je imel deskriptivno veljavo glede odločanja v šestdesetih letih v odločevalnih centrih v ZDA, ki so se pri vodenju množične demokracije opirali na znanstvene informacije, pa tudi v tistih državah, kjer je prevladal koncept socialne države.

Ne glede na to, da decizionistični model ustreza dejanskim proceduram poznanstvene politike, pa ne zadosti svojim lastnim teoretskim zahtevam in ga je mogoče še naprej reflektirati in s tem pokazati na njegove notranje meje. Habermas pokaže, da vrednosti, ki so utemeljene v interesnih pozicijah, in tehnike, ki se lahko uporabijo pri zadovoljevanju potreb, te so vrednostno orientirane, niso ločene, kakor predpostavlja decizionistični model, pač pa so medsebojno povezane. Tako se zgodi, da vrednosti odtrgajo od realnih potreb, ki se zadovoljujejo s tehnično ustreznimi sredstvi, torej postanejo ločene od tehničnih sredstev, s katerimi se zadovoljujejo realne potrebe, izgubijo svojo funkcijo in postanejo ideologija, ki je zapisana odmiranju. Po drugi strani pa je mogoče z novimi tehnikami, ki nastajajo zaradi spremenjenih interesnih situacij, oblikovati nov sistem vrednot. Zaradi predpostavke o ločenosti vrednostnih in življenjskih vprašanj od strokovne problematike ostaja decizionistični model abstrakten, ne glede na to, koliko mu uspe zapopasti realno prakso. Omenjeno hibo pa nekako razrešuje Dewey.

Pragmatični koncept Deweyja

Dewey se je prvi lotil pragmatičnega preverjanja obstoječih vrednot, tistega, za kar je Weber menil, da je še zunaj oziroma neobvezen predmet diskusije. Uporaba novih tehnik, ki se vse bolj razširjajo v družbo, za Deweyja ni več samoumevno povezana z obstoječimi vrednostnimi usmeritvami, pač pa obstoječe, tradicionalne vrednote

¹⁰ Z analizo politik kot tehniko obdelovanja podatkov na določenem področju družbenega življenja je dana možnost vladajočim, da se odločajo na osnovi politološko obdelanih podatkov, s tem pa se možnost decizionizma v osemdesetih letih še bolj zožuje, politika pa se poznanstvenja.

izpostavlja pragmatičnemu tehtanju, ki preverja moč njihove obstojnosti. Kako si Dewey zamišlja pragmatično preverjanje tradicionalnih vrednot?

Prepričanja o obstoječih, tradicionalnih vrednotah, povezana s tehnikami, ki so na razpolago in ki se jih je moč zamisliti, se smejo ohranjati le, če so takšna, da jih je mogoče preverjati, oziroma če obstajajo možnosti, da se realizirajo vrednote v proizvedenih dobrinah ali v spremenjenih situacijah.

Habermas sprejema Deweyjevo pragmatično preizpraševanje vrednot, ker je prepričan, da se s tem odpira prostor, ki omogoča racionalni pogled na razmerje med tehnikami, ki so na razpolago, in praktičnimi odločitvami, razmerje, ki ga decizionistični model povsem ignorira.

Na osnovi refleksije in razkrivanja kritičnih točk v vseh treh modelih Habermas postavi svoj model.

Pragmatični model Habermasa

Habermasova analiza treh modelov razmerja med strokovnim znanjem in politiko se nanaša na moderne množične demokracije dvajsetega stoletja. Beseda demokratični ga ne zavede in zatrjuje, da je le pragmatični model zavezan demokraciji. Da bi razvozlati, kaj mu pomeni pojem demokracija, moramo torej slediti njegovi argumentaciji, ki jo razvija skozi kritiko decizionističnega, tehnokratskega in pragmatičnega modela.

Delitev kompetenc med strokovnjaki in političnimi voditelji po decizionističnem modelu pušča povsem ob strani politično delujočo javnost, ki je zvedena le na legitimacijsko funkcijo vodilne politične skupine. Vodilne osebnosti so izbrane in voljene na reden plebiscitarni način, kar pomeni, da ima politično angažirana javnost možnost vplivanja le na zasedanje položajev, ki jim pripada pravica odločanja, ne pa tudi možnost oblikovanja smernic bodoče politike. Spričo tega Habermas ugotavlja, da demokratične volitve prej potekajo kot akklamacija kot pa v obliki javnih diskusij in da znotraj tega modela lahko pričakujemo le še to, da se osebe, ki bodo odločale, legitimirajo pred politično javnostjo. Decizionistični model pa v principu izključuje možnost javne diskusije o odločitvah.

Na osnovi Webrovega modela poznanstvenjenja politike je razvil Schumpeter teorijo, ki se je v šestdesetih letih močno uveljavila v politični sociologiji. Proces demokratičnega oblikovanja volje je Schumpeter zvedel le na urejen postopek akklamacije za elite, ki se menjajo na oblasti. S tem se je ohranila oblast v svoji iracionalni substanci, saj se je lahko s tem le legitimirala, ne pa tudi racionalizirala.

Tehnokratski model poznanstvenjenja politike pa terja ravno tisto, kar decizionističnemu modelu spolzi iz rok, terja racionalizacijo oblasti. Politična oblast je tu omejena na racionalno upravljanje, kar pomeni, da model izključuje kakršno koli obliko demokracije. Politično delujoča javnost bi lahko v modelu, kjer bi bili politiki strogo podrejeni prisili

strokovnosti, opravljala le legitimacijsko funkcijo upravnega osebja in raziskovala strokovno kvalifikacijo vodilnih funkcionarjev. Če bi se pojavile npr. konkurenčne skupine voditeljev z ustrezno izobrazbo, bi bilo v načelu politično delujoči javnosti vseeno, katera bi prišla na oblast. Vsako demokratično oblikovanje volje je v konceptu tehnokratsko upravljane družbe povsem nepomembno. Politična volja naroda je nadomeščena z zakonitostjo stvari, ki jo proizvaja človek sam v podobi znanosti in dela, pravi Schelsky (Lukšič, 1990).

Pragmatični model pa, zato da bi bila tehnična in strateška priporočila v praksi uspešno izvedena, terja posredovanje politične javnosti. S tem Habermas vpeljuje javnost kot pomemben element v implementaciji znanstveno-tehničnih spoznanj. Komunikacija med strokovnjaki in inštitucijami političnega odločanja mora biti vezana na družbene interese in vrednostne usmeritve življenjskega sveta kot takega. Politične inštitucije, ki koreninijo v življenjskem svetu s tradicionalnim samorazumevanjem praktičnih potreb, usmerjajo tehnični razvoj in obratno, samorazumevanje je merjeno in kritizirano glede na tehnično izvedljive možnosti zadovoljevanja potreb. Tako v obe smeri teče povratna komunikacija. Bistveno pa je to, da je komunikacija vezana na to, kaj je v konkretnem položaju praktično potrebno¹¹ (praktično potrebno je utemeljeno na družbeno normiranem predrazumevanju in je zgodovinsko določeno).

Habermas na kratko odgovarja tudi na vprašanje, kako se oblikuje družbeno normirano predrazumevanje? Predrazumevanje je zavest, ki se lahko le hermenevitično pojasni in ki se lahko oblikuje le v medsebojnem dialogu državljanov, ki živijo skupaj, torej s komunikacijo. Komunikacija v pragmatičnem modelu, ki poznanstvenja politično prakso, ne more biti ločena od komunikacije, ki poteka že pred njo in je po svoji naravi predznanstvena. To predznanstveno komunikacijo pa je mogoče institucionalizirati kot demokratične forme javnih diskusij. Na podlagi tega Habermas zaključí, da je za poznanstvenjenje politike konstitutivno razmerje med znanostjo in javnim mnenjem.

Deweyjev pragmatični model razmerja znanosti in javnega mnenja ne izpostavlja kot pomembne teme, ker je bilo Deweyju samo po sebi umevno, da lahko komunikacija poteka v okviru zdravega človeškega razuma in nezapletene javnosti. Habermas pa je v analizi strukturne spremembe meščanske javnosti (1987) pokazal na naivnost takšnega pričakovanja in tudi sam razvoj znanosti je pokazal, da je posredovanje tehničnih informacij še nerešen problem znotraj posameznih disciplin in seveda tudi med znanostmi in široko javnostjo.

Javnost in znanost

Habermas v povezavi s tem odpira nov problem - informiranje javnosti in njeno vključevanje v diskusijo. Vztrajanje pri trajni komunikaciji med znanostmi, ki se znajdejo v prostoru politike, in

¹¹ O filozofski utemeljenosti Habermasovega razumevanja "zgodovinske določenosti praktičnih potreb" glej članek Darija Zadnikarja v tej številki.

¹² *Weberov koncept neutralnosti znanosti je utemeljen na razmejitvi znanosti od vrednot. Zato se zdi, da se Weber lahko prepričljivo zoperstavlja navidezni racionalizaciji praktičnih vprašanj, torej da se lahko upre kratki zvezanosti tehnične stroke in javnosti, javnosti, na katero se lahko manipulativno vpliva, in da se lahko upre izkrivljenosti, ki jo je znanstvena informacija deležna na tleh javnosti.*

¹³ *Habermas tu vztraja pri stališču, da se mora znanosti omogočiti avtonomijo pri oblikovanju njenega znanja, ki teče po njej imanentni logiki, toda to še ne pomeni, da rezultati oziroma zaključna spoznanja ne morejo postati predmet javne razprave.*

javnostmi, ki jo terja Habermas v pragmatičnem modelu, sproža novo vrsto težav.

Habermas tu sicer ne izpostavlja zelo pomembnega vidika te komunikacije, namreč da je trajna komunikacija med znanostjo in javnostjo pravzaprav nujna bolj zaradi poučevanja javnosti o tehnično-varnostnih vidikih nove tehnologije kot pa zaradi seznanjanja javnosti o rezultatih in dosežkih znanosti in tehnologije, saj se je šele poučena javnost sposobna vključiti v komunikacijski proces kot enakopraven partner. V ospredje, pač v skladu z duhom časa šestdesetih let, postavlja zavračanje očitkov, češ da s tovrstno komunikacijo želi prenesti na množico tisto, kar po naravi stvari spada v znanstveno diskusijo in da se s tem znanost ideološko zlorablja. Vztrajanje pri medsebojni komunikaciji tako sproži potencial, ki ga nosi v sebi kritika ideologije, in tej se Habermas ne želi izogniti, saj je njegovemu stališču kot pripadniku frankfurtske šole tuje, da se zoperstavljata svetovnonazorska in znanstvena interpretacija rezultatov in da se vztraja pri pozitivističnem ločevanju teorije in prakse.¹² Njegova zavrnitev omenjenega argumenta kritike ideologije je dovolj prepričljiva, saj pokaže, da je ta kritika ujeta v pozitivistično omejenost in ideologijo, ki preprečuje znanosti, da bi prišla do samorefleksije, kar seveda postavlja pod vprašaj vsako dolgoročno racionaliziranje oblasti. Kritika ideologije, pravi Habermas, meša dejanski problem trajnega komuniciranja med znanostjo in javnim mnenjem z rušenjem logičnih in metodoloških pravil znanosti same.¹³

Komunikacija med politiko in znanostjo (in tehniko)

Za ilustracijo Habermas vzame ZDA, kjer se je poznanstvenjenje politične prakse najbolj razvilo, in pokaže, da diskusija med politikami in znanstveniki vse bolj jasno postavlja v ospredje hermenevitične probleme, ki se skozi komunikacijo samodejno tudi rešujejo.

Glavna težava je po njegovem v tem, da ti problemi kot taki ne prodrejo v zavest, da se jih ne reflektira, da hermenevtika še ni postala predmet zanimanja kakšne znanstvene discipline, da še ni eksplicitno prevedena v znanstveni jezik. Nereflektirana razmerja povzročajo vtis, pri neposrednih udeležencih pa lahko ta vtis preraste celo v formo samorazumevanja, da je delitev dela pri odločanju med tistimi, ki posedujejo tehnično znanje, in razsvetljenimi odločevalci logično neizbežna. Nereflektiranje hermenevitičnih problemov, ki jih naplavlja komunikacija med politikami in znanstveniki, vodi v privid o nevtralnosti znanosti, ki se v takšni praksi nenehno potrjuje.

Izhod iz tega začaranega kroga je v tem, da se naplavljeni hermenevitični problemi, ki se v praksi rešujejo povsem nezavestno in samodejno, vzamejo kot predmet premišljanja, refleksije in da se tako odprejo vrata v nov način zavestnega reševanja razmerja in odnosa med politiko in znanostjo, kjer pa ima javnost pomembno vlogo.

Sklepna misel

Če bi bilo Habermasovo razumevanje trikotnega razmerja med znanostjo, politiko in javnostjo dovolj globoko zasidrano v zavesti glavnih slovenskih političnih akterjev in če ne bi bila prisotna ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let tako nepremišljena naperjenost proti samoupravno organiziranim političnim formam kot je bil to *Družbeni svet za Republiško upravo za jedrsko varnost* - strukturno je bil namreč zgrajen na javnosti, politiki in znanosti - potem bi bilo mogoče vprašanje odlaganja nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov v Sloveniji politično bolj racionalno izpeljati, navkljub prevladujoči instrumentalni racionalnosti strokovno-tehničnega kadra v teh procesih. Na odsotnost komunikacije med stroko in javnostjo glede iskanja odlagališča za nizko- in srednjeradioaktivne odpadke je prvi ponovno opozoril skupščinsko Komisijo za varstvo človekovega okolja in naravno dediščino A. Župančič v ekspertizi *O varstvu pred ionizirajočim sevanjem iz virov jedrske industrije v Sloveniji* (1991). Tudi protesti krajanov in poslanska vprašanja glede te problematike dovolj zgovorno govorijo o sistemski napaki naše nove demokracije. Pa tudi izkušnje v ZDA in drugih razvitih tehnoloških družbah govorijo, da se brez privoljenja javnosti in neposredno prizadetih v komunikaciji med stroko, politiki in njimi ne da več sprejemati racionalnih odločitev, vezanih na nove tehnologije in njihove produkte. Smo bili tudi takrat v Sloveniji pred časom in smo sedaj za njim?

Andrej Lukšič, mag. politologije.

LITERATURA

- BARBOUR, Ian G. (1980): *Technology, Environment, and Human Values*, New York: Praeger.
- BELL, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society*, New York: Basic Books.
- BORGMANN, Albert (1984): *Technology and the Character Contemporary Life*, Chicago, University of Chicago Press.
- BOORSTIN, Daniel J. (1978): *The Republic of Technology: Reflections on Our Future Community*, New York: Harper and Row.
- BENJAMIN, Gerald (1982): *The Communications Revolution in Politics*, New York: Academy of Political Science.
- ELLUL, Jacques (1964): *The Technological Society*, New York: Random House.
- GOGGIN, Malcolm L. (1986): *Governing Science and Technology in a Democracy*, Knoxville: University of Tennessee Press.
- HABERMAS, J. (1968): *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M.; prevod v hrvaščini je izšel v letu 1986, Školska knjiga, Zagreb.
- HABERMAS, J. (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Hermann Luchterhand Verlag, Neuwied na Reni in Berlin; prevod v slovensščini je izšel v letu 1989, Studia Humanitatis, ŠKUC, Ljubljana.

- JONAS, Hans (1984): **The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age**, Chicago: University of Chicago.
- KRAFT, E. M. in Vig, J. N. (1984): "Environmental Policy in the Reagan Presidency", **Political Science Quarterly**, št. 99, str. 415-439.
- LUBBE, H. (1962): **Zur politischen Theorie der Technokratie**.
LUKŠIČ, A. (1990): Neokonservativizem, magistrska naloga, FDV, Ljubljana.
- MARCUSE, Herbert (1964): **One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Boston: Beacon Press.
- MACPHERSON, C. B. (1983): "Democratic Theory: Ontology and Technology" v: Mitcham in Mackey: **Philosophy and Technology: Readings in the Philosophical Problems of Technology**, New York: Free Press.
- NORDIN, J. (1991): "State, Technology, and Planning", **Philosophy of Social Science**, št. 4.
- SCHELSKY, H. (1961): **Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation**.
- SCHUMACHER, E. F. (1973): **Small is Beautiful: Economics as if People Mattered**, New York: Harper and Row.
- SCLOVE, Richard E. (september 1987): **The Nuts and Bolts of Democracy: Democratic Theory and Technological Design**, Chicago.
- STANLEY, Manfred (1976): "Technology and Its Critics" v Philip L. Bereano: **Technology as a Social and Political Phenomenon**, New York: John Wiley & Sons.
- VIG, Norman J. in Bruer; Patrick J. (maj 1982): "The Courts and Risk Assessment", **Policy Studies Review** 1.
- VIG, N. J. in Kraft, E. M. (1988): "Conclusion", v: **Technology and Politics**, Duke University Press, Durham and London.
- VIG, N. J. (1988): **Technology, Philosophy, and the State: an Overview**, v: *Technology and Politics*, London, str. 8.
- ZADNIKAR, D. (1993): "Prenova uma - racionalna rekonstrukcija upanja", **Časopis za kritiko znanosti**, št. 152-53.
- ŽUPANČIČ, O. A. (1991): **O varstvu pred ionizirajočim sevanjem iz virov jedrske industrije v Sloveniji**, ZRC SAZU, Ljubljana.
- WINNER, Langdon (1986): **The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology**, Chicago: University of Chicago Press.
- WINNER, Langdon (1977): **Autonomous Technology: Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought**, Cambridge, Mass.: MIT Press.